

Bažantnice a obora u loveckého zámku Kozel u Štáhlav

David TUMA

ANOTACE: Krajina v sobě nese výrazné znaky kulturního a historického vývoje spoluutvářejícího krajinný ráz, jedinečnost a nezaměnitelnost našeho dědictví. Pro období baroka je obvyklá nejenom intenzivně obhospodařovaná zemědělská krajina, ale jsou to také krajinářské kompozice, zdůrazňující dominanci panských sídel doplněných loveckými oborami a bažantnicemi. Příspěvek se zabývá loveckou krajinou v blízkém okolí západočeského zámku Kozel u Štáhlav, její přeměnou v romantickou loveckou krajinu s členitým lesním porostem, rybníky a otevřenými loukami kolem vodních toků během 19. století.

Za historickou kulturní krajinu¹ označujeme krajinu přetvořenou činností člověka během procesu jejího osídlování a kultivace, kterou dnes považujeme za nedílnou součást našeho kulturního dědictví. Vzrůstající zájem o kulturní krajinu můžeme v současnosti sledovat na množství pořádaných konferencí a v odborné literatuře,² jelikož péče o krajinu se stala veřejným zájmem. Naše legislativa využívá k ochraně krajiny a jejích hodnot právní předpisy resortu kultury, ochrany přírody a krajiny, územního plánování a zemědělství, avšak společnost leckdy nedokáže odolat zejména ekonomickým tlakům. Památkový zákon č. 20/1987 Sb. umožňuje ochranu jednotlivých částí historické kulturní krajiny (např. alejí, obor, bažantnic, vodozemských staveb, zahrad a parků) chráněných jako nemovitě kulturní památky, např. Horšovskou oboru u Horšovského Týna, nebo národní kulturní památky, jako např. letohrádek Hvězda s oborou na Bílé hoře v Praze. Významné památkově chráněné objekty či areály pak mohou obsahovat specifický krajinný celek zahrnutý do ochranného pásma těchto památek (např. ochranné pásmo národní kulturní památky hradu Švihova) nebo být součástí památkově chráněných území (zón či rezervací). Univerzálním nástrojem ochrany charakteru krajiny se stává vyhlášení krajinné památkové zóny obsahující rozsáhlé území se sídelními útvary a ucelenými krajinnými celky (např. krajinná památková zóna Chudenicko). Avšak ani ochrana historické krajiny nástroji státní památkové péče není dostatečná, jelikož do současné doby bylo na území České republiky prohlášeno pouhých dvacet pět krajinných památkových zón³ zahrnujících omezené segmenty krajiny a její prvky. Tento počet představuje minimum území historické kulturní krajiny a zahrnuje malé procento historických loveckých zařízení.⁴

Tento článek představuje loveckou krajinu Štáhlavska formovanou od 18. století rodem Černínů z Chudenic, kteří využili starší lovecké revíry rodu Kokořovců z Kokořova. Ústřední

1

stavbou štáhlavského panství se stal ve druhé polovině 18. století lovecký zámek Kozel,⁵ východně od obce Štáhlavy u Plzně, zasazený do výrazně modelované krajiny, kolem něhož bylo

Obr. 1. Zámek Kozel u Štáhlav, stávající stav, pohled od jihu. Foto: David Tuma, 2016.

■ Poznámky

1 Pojem kulturní krajina vymezuje řada odlišně zaměřených definic, od ryze laického pojetí až po dílčí pohledy různých specifikovaných oborů. Blíže k vymezení pojmu viz Jiří Kupka, *Krajiny kulturní a historické. Vliv hodnot kulturní a historické charakteristiky na krajinný ráz naší krajiny*, Praha 2010, s. 5–6.

2 Publikované studie o komponované barokní krajině spojuje zejména jeden hlavní cíl, porozumět tradičním hodnotám české krajiny a barokního krajinného urbanismu a aplikovat je na současnou krajinu. Např. Václav Čílek, *Krajiny vnitřní a vnější*, Praha 2002, s. 128; Hana Svobodová, *Krajina jako domov*, Žďár nad Sázavou 1996, s. 4; Jiří Sádlo, *Krajina a revoluce: významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny Českých zemí*, Praha 2005, s. 175; Pavel Hájek, *Krajina zevnitř*, Praha 2002, s. 96; Jan Hendrych,

Krajina kulturní a historická, *Zprávy památkové péče* LVIII, 1998, s. 73–75.

3 Karel Kuča (ed.), *Krajinné památkové zóny České republiky*, Praha 2015.

4 Péče o kulturní krajinu se tedy nevypěpává na poli státní památkové péče, ale nutná je spolupráce památkové péče s ochranou přírody a dalšími resorty. Jiří Kupka, *Ochrana kulturní krajiny formou ochrany krajinného rázu, Člověk, stavba a územní plánování III*, Praha 2009, s. 109–118.

5 Kulturní památka evidovaná pod rejstříkovým číslem 30548/4-489 v Ústředním seznamu nemovitých kulturních památek ČR, část areálu byla nařízením vlády č. 132/2001 Sb. ze dne 28. března 2001 prohlášena národní kulturní památkou, vedenou v ÚSKP pod rejstříkovým číslem 255. Zámek Kozel obklopuje ochranné pásmo Štáhlavy – zámek Kozel vyhlášené rozhodnutím OkÚ PJ, RK č. j. 99/94 ze dne 23. 4. 1994.

2

3

v roce 1994 vyhlášeno rozsáhlé ochranné pásmo.⁶ Zámek zaujal dominantní polohu na východní straně rozlehlé lesní enklávy, rozdělené lučinatým údolím řeky Úslavy a sídelními útvary s poli a loukami na západě. Loveckou krajinu zámku Kozel dotvářela obora a bažantnice. Článek se věnuje také jízdní stezce zbudované za rodu Valdštejnů v 19. století při postupné přeměně obory zpět ve volnou (otevřenou) honitbu.

I. Cíle a metody výzkumu lovecké krajiny

Předmětem výzkumu se stalo rozsáhlé území v okolí zámku Kozel u Štáhlav a dokumentace současného stavu bývalých loveckých zařízení (obory, bažantnice) s cílem pokusit se rekonstruovat původní podobu této lovecké krajiny a jejich vývojových fází. Území bylo podrobeno nedestruktivnímu terénnímu průzkumu (tzv. rekognoskaci terénu), respektive jeho variantě rozšířené o geodetické měření, nazývané geodeticko-topografický průzkum.⁷ S tímto tématem bezprostředně souvisí dokumentování reliktních komunikací a studium jejich vazeb na prostorové rozvržení loveckých zařízení. Pro bližší vymezení těchto zařízení byly využity historické kartografické prameny. Nadstandardem průzkumu bylo studium interpolovaných mapových podkladů digitálního modelu povrchu pro území bažantnice pořízené metodou LiDAR (Light Detection and Ranging)⁸ a jeho vyhodnocení.

II. Proměny černínské lovecké krajiny u zámku Kozel

Lovecká krajina štáhlavského panství představuje méně známý příklad koncepční přeměny místních volných honiteb v lovecká zařízení. Štáhlav se Starým Plzencem vlastnil od roku 1539 rod Kokořovců z Kokořova. Středem panství se stala stejnojmenná ves Štáhlav založená v údolí řeky Úslavy. Západně od vsi se zdvihl zalesněný vrch Radyně a po pravém břehu řeky se táhl rozsáhlý lesní porost jihozápadního výběžku Brd. Oborní chovy nabývaly již od 16. století na významu nejen pro účely re-

prezenční, ale také jako zdroj kvalitního chovného materiálu pro další zavěňování honiteb, proto již v této době nelze existenci obory vyloučit. Její existence však dosud nebyla potvrzena na základě žádných dochovaných pramenů. Rod Kokořovců ovlivnil podobu této krajiny budováním soustavy vodních děl na řece Úslavě a při jejích přítocích (např. Nezabavetickém potoce, Beránci nebo nejmenovaných vodotečích), sloužících nejen jako zásobárny ryb, ale také k přirozené retenci vody. Soustava malých i větších vodních děl se tak stala specifickým rysem zdejší krajiny za působení Kokořovců.

V roce 1710 prodal Jan Jindřich Kokořovec celé rozsáhlé panství Antonii Josefíně Černínové, hraběnce z Chudenic. Černínové na Štáhlavsku využili starších loveckých revírů Kokořovců k založení loveckého sídla, obory a bažantnice. První vojenské mapování z 60. až 80. let 18. století znázorňuje dva typy krajiny. Na levém břehu řeky Úslavy je to obhospodařovaná krajina se stavbou hájovny u menšího lesního celku. K pravému břehu přiléhá druhý typ krajiny, zastoupený uceleným lesním komplexem s volnými (otevřenými) honitbami. Ve druhé polovině 60. let či první půli 70. let 18. století vznikla dvojice map černínského panství Štáhlavy a Nebílovy. Zadavatelem map byl Heřman Jakub hrabě Černín z Chudenic (1706–1784). Jedná se o obrazové (pohledové) mapy s velmi přesnými reáliemi. Kartografické zachycení prostoru vrchnostenských realit patřilo k častým zakázkám tehdejších zeměměřičů. Autorem obou map byl přísežný deskový geometr Jan Antonín Knittel (Knittel).⁹ Mapy obsahují informace o průběhu komunikací či vodotečí, způsobu obhospodařování půdy, pozemkové držbě, rozložení sídel, uspořádání sídelních jednotek i jednotlivých stavebních objektů, a to díky kombinaci půdorysného a nárysneho zakreslení. Znázornění sledovaných loveckých zařízení (bažantnice, obory) mapy nezobrazují, jelikož byla vystavěna v souvislosti s loveckým zámkem.

Rozsáhlý lesní revír doplnil na jeho okraji Jan Vojtěch Černín stavbou zámku. Novostavbu pozdně barokního loveckého zámku Kozel (pů-

Obr. 2. Výřez z prvního vojenského mapování 1764–1768 a 1768–1768 (rektifikace) zobrazující kulturní krajinu Štáhlavska. Severozápadně od Štáhlav výřez mapy zachycuje dva rybníky na místě později založené bažantnice. Převzato z: www.oldmaps.geolab.cz, vyhledáno 1. 9. 2016.

Obr. 3. Výřez z druhého vojenského mapování 1836–1852 okolí zámku Kozel u Štáhlav. Výřez mapy zobrazuje bažantnici, oboru s lesními průseky i jízdní stezku. Převzato z: www.oldmaps.geolab.cz, vyhledáno 1. 9. 2016.

vodní název Waldschloss nebo Jagdschloss bei Stahlaw) postavil v letech 1784–1789 pro Jana Vojtěcha Černína z Chudenic¹⁰ (1745–1816) pražský stavitel Václav Haberditz. Jan Vojtěch

■ Poznámky

6 Vymezení ochranného pásma: „Charakteristické prostředí památky tvořený lesním komplexem a zámeckým areálem vytváří nedělitelný historický, přírodní a urbanistický celek. Cílem stanoveného ochranného pásma je zabránit narušení vyvážených hmotových a prostorových vazeb architektury a kulturní krajiny v charakteru místního prostředí nevhodnou stavební a jinou činností. Lesní celek dodnes uchovává dispoziční, krajinné a architektonické prvky z doby svého vzniku, kdy sloužil jako nezbytné zázemí loveckého zámku.“

7 Tento systém zasazený do prostorových souřadnic umožňuje zaznamenat přesnou polohu a zachytit současný stav archeologických reliktních, které se působením přírodních podmínek a lidských aktivit v průběhu času transformují. Martin Kuna et al., *Nedestruktivní archeologie: teorie, metody a cíle*, Praha 2004, s. 237–296.

8 Metoda dálkového měření vzdálenosti na základě výpočtu doby šíření pulsu laserového paprsku odraženého od snímaného objektu. Tomáš Dolanský, *Lidary a letecké laserové skenování*, Acta Universitatis Purkynianae 99, Ústí nad Labem 2004, s. 12–18.

9 Pavel Kodera, *Mapy panství Štáhlavy a Nebílovy – málo známý pramen k poznání sídel a krajiny jižního Plzeňska v 18. století, Minulostí Západočeského kraje XLII*, Plzeň 2007, s. 569–586.

10 V roce 1711 kupují štáhlavské panství Černínové z Chudenic a o čtyři roky později k němu připojují ještě panství Nebílovy.

4

5

zastával funkci nejvyššího lovčího Českého království a měl zároveň povinnost pořádat pro šlechtu hony. Za tímto účelem nechal na vrchu Boru vybudovat čtyřkřídlovou stavbu loveckého zámku se společenskými a hraběcími místnostmi, včetně bytu sekretáře hraběte a pátera, soustředěnými do jižního křídla vyzdobeného malbami Antonína Tuvory (1747–1807).¹¹ Zámek představuje nízký přízemní objekt s neobvyklým poměrem mezi stěnou a mansardovou střechou.¹² Pozdně barokní stavbu se svěbytnou architekturou určenou k loveckým účelům reflektuje také vnitřní dispozice. Přízemní stavba byla rozdělena do mnoha místností s vlastním vchodem z prostoru dvora, a sloužila tak k ubytování významných hostů v době pořádání honů. Vnější fasády zůstaly prakticky bez dekoru. Výzdoba se soustředila do interiéru, kde výmalba napodobovala francouzskou luisézni¹³ dekorativní malbu. Malé a úzké prostory v hlavním křídle byly vytvořeny pro služebnictvo, které z komor obsluhovalo topeniště v panských a hostinských pokojích. Stavba tak představovala mimořádně účelné sídlo umož-

ňující panstvu lov v okolní krajině. Zámek funkčně doplňoval panská sídla v nedalekých Štáhlavech a Nebílovech. V jeho architektuře a vybavení se projevuje francouzský vliv období Ludvíka XVI. Stavitel zámku byl ovlivněn myšlenkami francouzského filozofa Jeana Jacquese Rousseaua, hlásajícího návrat k přírodě a budování venkovských sídel. Kozel měl však sloužit pouze jako ubytovací zařízení pro majitele a hosty při pravidelně pořádaných lovech v blízkých lesích přetvořených do komponované lovecké krajiny, jejíž součástí byla obora a bažantnice. Oborní chovy neznamenal jen zřítit ohrazení a nahnat zvěř ze širokého okolí do obory. České obornictví mělo v této době již tradici a bohaté zkušenosti (např. s výstavbami obor Klokočka, Valdštejnsko, Kněžíčky). Obora musela být opatřena celým systémem zařízení, sjízdných a bezpečných cest, šoulacích stezek, krmelců, seníků, napajedel, lizů, zvěřních poliček a luk. Proto v tomto případě nabyla obora vzhledu spíše zámeckého parku než lesa. Z mysliveckých důvodů se v oboře pěstovaly duby, buky a jiné plodonošné stromy

Obr. 4. Mapa štáhlavské obory z roku 1816. SOA Praha, RA Valdštejnů, Mnichovo Hradiště 1166–1945 (1974), i. č. 4843 Thiergarten zu Stahla, Anton Schönberger, 1 list, 1816. Reprofoto: David Tuma, 2016.

Obr. 5. Císařský otisk mapy stabilního katastru (mapováno 1836). Převzato z: <http://archivnimapy.cz/>, vyhlášeno 1. 9. 2016.

poskytující zvěři potravu. I další černínské obory (Jemčinská obora, sv. Humprecht u Jesenice aj.) byly v této době zakládány s důrazem na společenskou prestiž, organizační systém lovů po parforsním způsobu, čemuž odpovídaly i kompozice členění lesů do pravidelných obrazců tvořených lesními průseky. Hlavní chovanou zvěř byli jeleni, kteří se nejlépe hodí k parforsním honům. Nelze však vyloučit ani dílčí rozdělení obory na část s chovy černé zvěře (jako např. v oborách Sedlice – starší název Holušická obora –, Podrážnická obora u Horšovského Týna aj.). To však není doloženo.

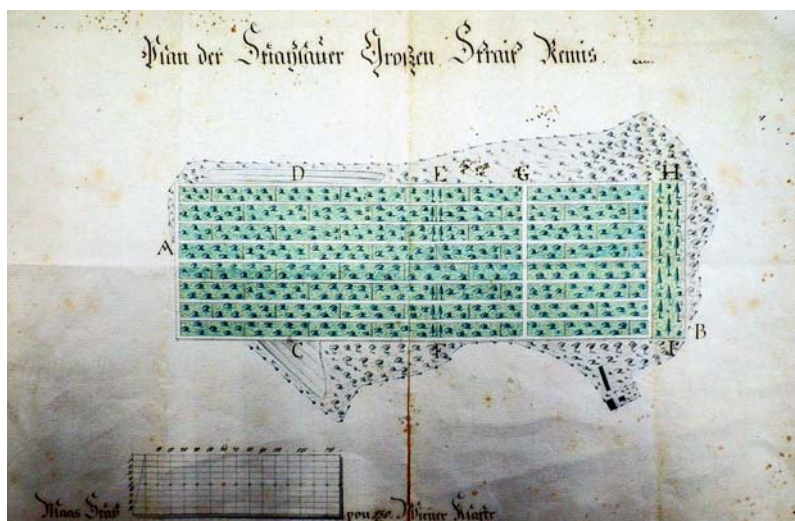
Ve druhé fázi výstavby loveckého zámku Kozel v polovině 90. let 18. století byly přistavěny budovy příslušenství zámku (jízdárna, kaple, obydlí služebnictva, stáje, v roce 1832 i divadlo) podle projektu Ignáce Jana Nepomuka Pallardiho (1737–1824), které tvoří zcela samostatné pavilony kolem hlavní zámecké budovy. Jan Vojtěch Černín zemřel bez potomků a štáhlavsko-nebílovské panství přešlo roku 1816 na jeho prasynovce Kristiána Vincence Valdštejna-Vartenberka (1794–1858) a Valdštejnové pokračovali ve stavebních úpravách na zámku a přeměně krajiny. Už od roku 1832 se zámek stal stálým sídlem Valdštejnů. Císařské otisky map stabilního katastru (mapováno 1838) a současně také druhé vojenské mapování z let 1806–1869 zachycují sadovnické úpravy v oboře, ale i mimo ni. Významným krajínovotvorným prvkem se stala hlavní alej propojující zámek u Lopatského rybníka s bažantnicí a vsí Štáhlavy a alej směřující k Hájecké hájovně. Oba mapové podklady shodně zachycují systé-

■ Poznámky

11 Do severního křídla stavitel soustředil provoz kuchyně, východní a západní křídla byla hostinská. Karel Kuča, *Hrady a zámky a další památky ve správě Národního památkového ústavu*, Praha 2009, s. 136.

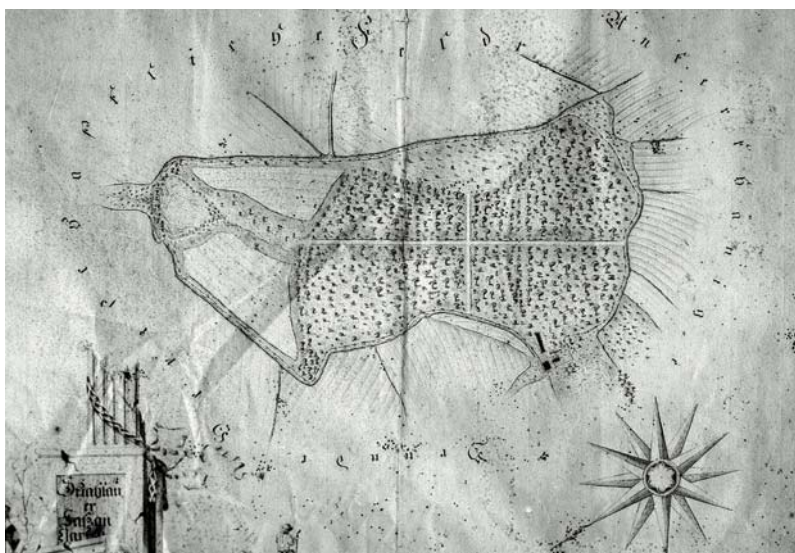
12 Richard Biegel, *Mezi barokem a klasicismem. Proměny architektury v Čechách a Evropě druhé poloviny 18. století*, Praha 2012, s. 251.

13 Luisézní dekor se vyznačuje úbytkem plastičnosti a opětovným formováním do jednotné hmoty. V dekoru se uplatňují vavřínové věnce. Vedle přesných a hranatých tvarů charakterizuje nový styl také strohost. Pavel Vlček, *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, Praha 2001, s. 117.

Obr. 6. Plán štáhlavské bažantnice, nedatováno. SOA Praha, RA Valdštejnů, Mnichovo Hradiště 1166–1945 (1974), i. č. 4908 Plán bažantnice na Štáhlavsku, 1 : 150, víd. sáhů, 260 × 390 mm, 1 list. Reprofoto: David Tuma, 2016.

Obr. 7. Mapa štáhlavského revíru – bažantnice, autor ne-
uveden, 1791. SZ Kozel, inv. č. KZ01480a. Reprofoto:
Tomáš Štumbauer, 2016.

ké krajiny jako rozsáhlá krajinná kompozice. V komplexu lesa či zemědělské krajiny vznikaly na ose cest a pěšin části s náročnější a bohatší sadovnickou úpravou. Rod Valdštejnů vlastnil panství až do konfiskace majetku v roce 1945.

III. Zanikající komponenty tvořící podstatu hodnot Ochranného pásma zámku Kozel

Obora a lesní enkláva pro parforsní hony

Zámek Kozel, postavený k loveckým kratochvím, bezprostředně souvisel s oborou založenou v návaznosti na panské sídlo.¹⁷ Obora měla specifický charakter úpravy lesního celku pro potřeby pořádání parforsních honů.¹⁸ Tento typ štvánice využíval terénních modelací se střídáním rozvolněného otevřeného prostoru, které místní honitby dokonale poskytovaly.

Počátky parforsních honů v českých zemích spadají do období 17. století a odkazují na historické způsoby lovů ve Francii. Parforsní hony charakterizovala jízda na koních, slavnostní kostýmy, složitý a uměle se prodlužující ceremoniál lovu zvířete, parforsní psi nebo také lovecká hudba. Jejich zavedení do českých zemí se spojuje se jménem hraběte Františka Antonína Šporka (1662–1738), který pobýval v rámci

my paprskovitých průseků a obrazců provedených již Černíny v jihovýchodní části obory. Valdštejnové však vlivem úpravy zámeckého parku do podoby přírodně krajinnářského parku zmenšili původní výměru obory. Změně ve výměře obory odpovídá i trasování jízdní stezky při severní hranici obory. Proměnilo se také druhové spektrum chované zvěře. V 19. století však neustále zvěř ve volných honitbách ubývalo. Důraz při lovech byl kladen na trofeje kusy. Velké oblíbené se těšila zvěř, jež se dobře přizpůsobovala oborním chovům; v případě obory u Kozlu to byli bílí jeleni a daňci.

Romantickou zahradu zámku za Valdštejnů přebudoval pro nového majitele zahradník František Xaver Franc (1838–1910),¹⁴ který v letech 1875–1876 založil rozsáhlý zámecký park,

částečně umístěný v bývalé oboře mezi podzámeckým rybníkem a Hájeckou hájovnou.¹⁵ K zámeckému komfortu náležel koncipovaný a upravený zahradní prostor. Na severozápadní straně byl park na ochranu proti zvěři oddělen od obory zdmi a příkopem. Komponovaná lovecká krajina tak byla postupně přetvořena ve stylu nové krajinnářské tvorby 19. století,¹⁶ která se provázala s lesní enklávou v podobě menší obory a volné honitby (revíru). Francova činnost v kozelském zámeckém parku zahrnovala kobercové výsadby zámeckých parterů, rozsáhlé terénní modelace a krajinnářské výsadby, o jejichž realizaci se dochovaly jen kusé zprávy v písemných pramenech. Ze zacho-
valých úprav je zřejmé, že park nebyl tvořen jako uzavřená enkláva, ale navazoval na podobu lovec-

■ Poznámky

14 Dagmar Hníková – Věra Naňková, Kozel – státní zámek, Plzeň 1965, s. 2–6.

15 Božena Pacáková-Hošálková et al., Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 1999, s. 170; František Maloch, V příčině zachování zámeckého libosadu na Kozlu u Štáhlav, Plzeňsko. List pro národopis a ochranu památek XII, Plzeň 1930, s. 14–15.

16 Karel Drhovský, Kozel: Historie, architektura, příroda, společnost, osobnosti, tradice, zajímavosti, informace, Plzeň 2003, s. 2, 7.

17 David Tuma, Historický vývoj obor v českých zemích a typy loveckých staveb, Obory a bažantnice v kulturní historii. Edice Prameny a studie č. 53, Praha 2014, s. 215–233.

18 Parforsní hon (z franc. *par force de chiens* – silou psů) byla předem připravená štvánice. Blíže Ivan Hoyer, O slavných štvánicích v Jemčinské oboře na Jindřichohradecku, Výběr z prací členů Historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích IX, České Budějovice 1972, s. 141–151.

8

9

10

11

Obr. 8. Bažantnice u Štáhlav, stávající stav valového tělesa spodní hráze rybníka. Foto: David Tuma, 2016.

Obr. 9. Bažantnice u Štáhlav, stávající stav valového tělesa horní hráze. Foto: David Tuma, 2016.

Obr. 10. Bažantnice u Štáhlav, průběh valového tělesa horní hráze bývalého rybníka, stávající stav. Foto: David Tuma, 2016.

Obr. 11. Bažantnice u Štáhlav, bývalá stavba náležející hájovně, později domku bažantníka, stávající stav objektu č. p. 65. Foto: David Tuma, 2016.

kavalerické cesty vykonané v roce 1680 na dvoře Ludvíka XIV., kde se s nimi také poprvé setkal. Tento druh lovecké zábavy se Šporkovi natolik zalíbil, že se po svém návratu zpět do Čech rozhodl zavést tuto tradici i u nás.¹⁹ Někteří historikové však toto tvrzení vyvracejí²⁰ a Šporkovi připisují pouze zásluhu ve stanovení pravidel těchto honů na svém panství v Lysé nad Labem a Kuksu.²¹ Parforsními hony Špork dokazoval ostatní šlechtě své takřka neomezené finanční možnosti. Jelikož tento způsob honu odrážel společenskou prestiž, neváhali ani jiní šlechtici vynakládat nemalé prostředky k jeho realizaci. Mezi zajímavé obory zřízené pro parforsní hony se řadí na panství rodu Kinských obora Kněžíčky u Hradce Králové, na mladoboleslavském panství rodu Valdštejnů obora Klokočka, na dobříšském panství rodu Colloredo-Mansfeld Králova stolice u Dobříše²² nebo Sedlická obora nedaleko Blatné. K dokonalosti byl tento způsob honů doveden v 80. letech 18. století na černínském panství v oboře Jemčina u Jindřichova Hradce.²³

Parforsní hon spočíval v pronásledování jednoho vybraného kusu jelení, daňčí nebo černé zvěře. Samotný průběh honu byl velice složitý a podléhal přísným pravidlům a rituálům s ustálenými zvyky a mlouvou používající výhradně francouzské výrazy,²⁴ k nimž náležely i smluvené hudební signály.²⁵ Události předcházely přípravy organizované vrchním lovcím. Na průběhu lovu se již nepodílela jen jedna lovecká skupina o několika lovcích, ale účastnilo se ho rovněž velké množství nelovících osob.²⁶ Hony se odehrávaly nejčastěji v oborách, ale také v otevřených honitbách rozdělených lesními průseky (do tvaru trojúhelníků, čtyřúhelníků, paprsků) umožňujícími bezpečnou jízdu několika jezdců vedle sebe. Průseky se sbíhaly na volná prostranství, tzv. dostaveníčka (*rendez-vous*). Jelikož štvaniče pramenila z rytířské kultury, zvěř měla mít možnost uniknout, pokud se jí povedlo překonat svou odvahu, silou nebo rychlostí lovcovu zdatnost. Poprvé se lovci rozlišovali na pěší a jízdní. Významnými pomocníky tzv. pikérů, jízdních myslivců, se stali psi. Závěr lovu vyvrcholil odstavením a usmrcením zvěře, což zakončila fanfára „halali“, z francouzského „*ha la lit*“, „*hle zde leží*“. Při parforsním honu se zvěř zpravidla nestřílí, snad jedinou výjimkou je situace, kdy se zvěř snaží uniknout vbehnutím do vody a zde se pak střelí pistolí z lodky.

Teprve v první polovině 19. století tyto hony dostaly novou podobu zásluhou hraběte Oktaviána Kinského v Chlumci nad Cidlinou,²⁷ který zavedl do Čech anglický parforsní hon ve volné přírodě.²⁸ Doba parforsních honů v našich ze-

mích trvala přibližně 200 let a poslední hon se konal v roce 1914 na Hluboké nad Vltavou.²⁹

Obora pro vysokou zvěř se pravděpodobně nacházela na svazích vrchu Boru nedaleko

■ Poznámky

19 Václav Vydra – Horst Richter, *Parforsní hony a jejich kouzlo*, Opava 2007, s. 66.

20 Ferdinand Vilém Eusebius ze Schwarzenbergu (1652–1703) totiž zakoupil již v roce 1684 pro štvaniče anglické psy (*chiens courants d'Artois*), kteří se stali základem smečky na panství Hluboká nad Vltavou. V souvislosti s parforsními hony je zmiňován také kníže Karel Eusebius z Liechtensteina (1611–1684), který se na jižní Moravě na zámku Lednice pokoušel o jejich pořádání. Hraběti Šporkovi však nelze upřít pevný řád a pravidla, která v českých zemích pro pořádání parforsních honů zavedl a podle nichž se později tyto hony pořádaly nejen na Hluboké. Petr Martan – Jaroslav Holeček – Jan Podolák, *Jihočeské halali*, České Budějovice 1991, s. 27.

21 Špork si zvolil již v mládí zcela programově životní styl venkovského šlechtice a jeho velkou vášní se stalo lovectví (včetně čížby – lovu ptáků). Proto využil hojnosti zdejších lesů rozdělených průseky do jednotlivých oddělení pro pořádání nejnáročnějších a nejnákladnějších štvanic zvěře v podobě parforsních honů a nechal založit Litolskou oboru (později oboru u Kuksu). Významné krajinné úpravy probíhaly také za zetě hraběte Šporka, Františka Karla hraběte Sweerts-Sporcka. Pavel Preiss, *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*, Praha 2003, s. 46–47, 172, 183–184, 188, 219.

22 David Tuma, *Archeologie zaniklých komponent kulturní krajiny: Barokní obora Králova stolice u Dobříše*, *Archeologie ve středních Čechách* XII, Praha 2008, s. 757–766.

23 Markéta Santrůčková, *Krajinná tvorba Jana Rudolfa Černína: vznik a vývoj parků v Krásném Dvoře, Jemčině, Petrohradě a Chudenicích*, Praha 2014, s. 110–141.

24 Např. *veneurs* – pěší myslivci, *piqueurs* – pikéři, jízdní lovci, *cureé* – zahájení lovu aj., blíže Zdenko Radoslav Kinský, *Hodina vzpomínek: kus historie parforsních honů a dostihů v Čechách*, Chlumec nad Cidlinou 1947, s. 10.

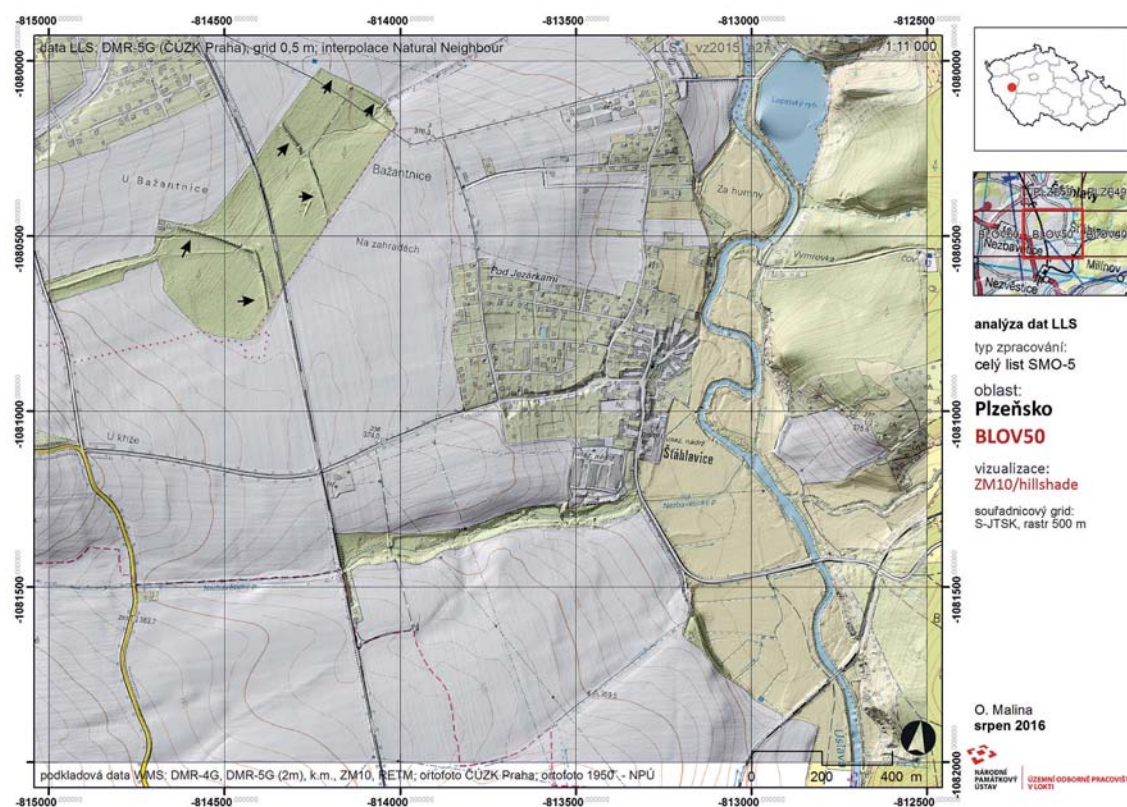
25 Smluvené hudební signály zahrnovaly fanfáry oznamující začátek lovu, druh, případně stáří a velikost zvěře, dále fanfáry ohlašující jednotlivé fáze lovu a fanfáry pro vítání nejvýznamnějších účastníků honu. Blíže viz D. Ž. Bor, *František Antonín hrabě Špork: významný mecenáš barokní kultury v Čechách: katalog výstavy*, Praha 1999, s. 34–35.

26 František Bezděk, *Cesty a osudy loveckého rohu*, Kostelec nad Černými lesy 2001, s. 39–40, 58.

27 Jaroslav Pinkas – Svatava Pátková, *Karlova Koruna – Chlumec nad Cidlinou: Historie, architektura, příroda, společnost, osobnosti, tradice, zajímavosti, informace*, Plzeň 2003, s. 5–6.

28 V roce 1841 uspořádal kníže František Liechtenstein parforsní hon na jelena v Pardubicích a společně s plukovníkem Clam-Gallasem a knížetem Auerspergem ze Slatiňan tak položili základ Pardubické parforsní společnosti.

29 Martan – Holeček – Podolák (pozn. 20), s. 27.

12

Obr. 12. Bažantnice u Stáhlav, lidarová data výškového modelu SMO-5 Plzeňsko BLOV 50 a mapový list ZM 1 : 10 000. Upravil: Ondřej Malina, 2016. Zákres: David Tuma, 2016.

Stáhlav již od 16. století, kdy panství vlastnili Kokořovci z Kokořova. Tehdy se obora stala středem velkého lesního revíru (její lokalizaci se však prozatím nepodařilo spolehlivě určit).³⁰ Po výstavbě zámku Kozel nechali noví vlastníci panství, Černínové, oplotit část kozelského revíru (polesí) dřevěným plotem, v němž zřídili oboru. Černínové také nechali v jihovýchodní části obory, mezi hájovnou Hájek, Kornatickým a Hádeckým potokem, upravit lesní prostředí systémem průseků. Les byl rozčleněn paprscitými průseky, přičemž císařské otisky map stabilního katastru (mapováno roku 1838 až za Valdštejnů) zaznamenaly ve středu osmihvězdicového systému průseků stavbu pravděpodobně altánu nebo gloriety (uvedený pod pomístním názvem „Beim Stern“, Na Hvězdě). Podle zachovalých archivních účtů měl Ignác Michal Platzer³¹ dodat kamenné a dřevěné vázy a hlavně (?) na někdejší „lusthaus“, který stával v lesích na křižovatce cest.³² Archivních pramenů

k podobě černínské obory na Kozlu se dochovalo velmi málo. Konkrétnější historické prameny se vztahují až k období vlastnictví rodu Valdštejnů, kterým patřilo také panství Mnichovo Hradiště. Zprávy se konkrétně týkají převozu zvěře z obory u Stáhlav (Kozlu) na valdštejnské panství v Mnichově Hradišti. Roku 1834 nechali dovézt tři bílé jeleny a šest laní.³³ Oboru se specifikací k chovu daňků zmiňuje také topografie Čech z roku 1838.³⁴ Rozvržení obory zachycuje plán z roku 1816 (k dalším zobrazeným úpravám nedošlo) a druhé vojenské mapování. Východním směrem od zámeckého parku i tyto kartografické prameny zaznamenaly dvojici paprscitých obrazců sbíhající se v jednom bodě, které sloužily k lepší orientaci při štvání zvěře při porforních lepech. V současné době původní nezpevněné jízdni cesty v bývalé oboře nahradily novodobé živičné (asfaltové) povrchy, avšak lesní průseky zůstaly dodnes čitelné. Geodeticko-topografickým průzkumem se podařilo vymezit původní koncepci jihovýchodní části obory se zanikajícím systémem lesních průseků a porovnat ji s kartografickými prameny. Identifikovány byly také luční enklávy, porosty soliterních stromů i skupin, drobná vodní napajedla a aleje.

Bažantnice

Na protější straně zámku se nacházela také bažantnice. Bažantnice představovala oblíbené lovecké zařízení zakládané na území s optimál-

Poznámky

³⁰ Drhovský (pozn. 16), s. 2.

³¹ Pražský sochař Ignác Michal Platzer (1757–1826) dodal v roce 1792 na zámek Kozel např. kamennou kompozici v podobě zátiší s mrtvým jelenem jako neobvyklou výzdobu bazény na terase před jižním průčelím zámku. V roce 1794 vytvořil hlavní oltář zámecké kaple. Zdeňka Skořepová, *O sochařském díle rodiny Platzerů. Příspěvek k dějinám středoevropského sochařství*, Praha 1957, s. 106.

³² V uvedených archivních účtech jsou zmíněny dřevěné hlavně (patrně pušek), v mladší literatuře se objevují zmínky o dřevěných vázách pro lesní „lusthaus“ (nedochované). Srov. Věra Mixová – Vladimír Sedlák, *Státní zámek Kozel*, Praha 1954, s. 6; Skořepová (pozn. 31), s. 106, 110.

³³ Mojmír Tomandl, *Historický průzkum lesů LHC Mnichovo Hradiště*, Jablonec nad Nisou 1962, s. 39.

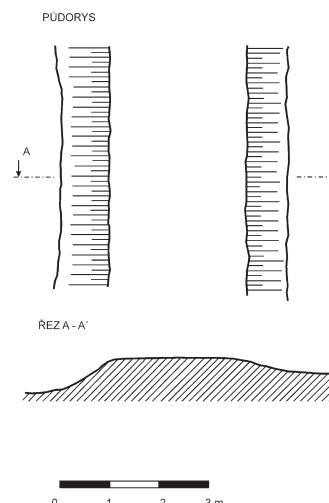
³⁴ Johann Gottfried Sommer, *Das Königreich Böhmen. Sechster Band, Pilsner Kreis: statistisch-topographisch dargestellt*, Praha 1838, s. 119.

13

14

15

Obr. 13. Jízdní stezka v kozelském polesí, pohled na liniový průběh stezky pod hrází Neslivského rybníku, stávající stav. Foto: David Tuma, 2016.

Obr. 14. Jízdní stezka v kozelském polesí, průhled jízdní stezkou k východu za hrází Neslivského rybníku, současný stav. Foto: David Tuma, 2016.

Obr. 15. Jízdní stezka v kozelském polesí, půdorys a řez jízdní dráhou v nejlépe dochovaném úseku pod Neslivským rybníkem. Kresba a zaměření: David Tuma, 2016.

ními podmínkami pro život bažantů, kde bylo nutné volně žijící a hnízdicí bažanty přikrmovat. Chov se uměle udržoval likvidací predátorů, čímž se docílilo vysoké populační hustoty bažantů. Ptáci zde sami hnízdili, odchovávali mláďata a vyrovnávali se s podmínkami životního prostředí (vliv počasí, predáční tlaky).³⁵

Bažantnice vznikla na štáhlavském panství pravděpodobně po výstavbě zámku Kozel. Na mapách prvního vojenského mapování (1764–1768, 1780–1783 rektifikace) jsou na místě pozdější bažantnice zobrazeny dva velké rybníky s mohutnými hrázemi a menší lesnaté území na jihozápadě. Součástí lesního celku se staly v 18. století dva objekty, označené v mapě „Jäg.haus“ (hájovna). Druhé vojenské mapování (1836–1852) už zobrazilo stávající prostor bažantnice bez původních rybníků. Podle typologie bažantnic závislé na provedení porostních úprav se jednalo o formu remízové bažantnice. Ta obsahovala soustavu menších lesních ploch, tzv. remízů, mezi sebou propojených zemědělskými pozemky na místě zrušených rybníků. K bažantnici přiléhaly honební plochy zohledňující rozptýl bažantů do okolí bažantnice. Prostorové uspořádání bažantnice bylo dáno jejím obdélným tvarem. Travnaté části poskytovaly vhodné hnízdní plochy po zu-

šených rybnících. Nedatovaný plán bažantnice zobrazuje pokrytí její lesní části sítěmi rozdělovacích cest umožňujících dobré honební rozčlenění. Jednotlivé honební celky tvořil určitý počet lečů. Na jihozápadní straně se nacházel starší vzrostlý lesní pás tvořící čelo naháňky, čímž při honu docházelo ke stlačování bažantů zvěře jedním směrem v uzavřeném kruhu. Čelo naháňky obsahovalo hustý kryt stromů a křovin. V třetině celkové plochy se nacházela vyrovnávací linka (průsek až 2 metry široký) před čelem naháňky, která sloužila pro vyrovnání řady honců a plynulé vytlačování bažantů z krytů při ploužení lečů.³⁶ Dochovaný plán bažantnice však nijak nezachycuje ponechaná tři tělesa hrází po zaniklých rybnících (patrně se tedy jedná o ideální návrh). Druhý, kolorovaný plán bažantnice můžeme datovat do roku 1791 a zobrazuje souvislý lesní celek s vyrovnávací linkou a středovou rozdělovací alejí. Severovýchodní třetinu plochy bažantnice tvořila políčka pro zvěř. V nejspodnější části bažantnice plán zachytil menší rybník. Kolem nepravidelného (oválného) tvaru bažantnice autor návrhu zřetelně zobrazil plášť remízu s hustým pásem křovin. Náznakově zobrazená jsou valová tělesa (původních hrází dvou rybníků), která mohla sloužit při naháňkách a umožňovala lovcům dostat bažanta k odstřelu do vzduchu. Císařské otisky map stabilního katastru (mapováno 1838) zachycují realizaci plánu z roku 1791 se středovou rozdělovací alejí a vyrovnávací linkou ve třetině plochy bažantnice. Třetí, menší rybník vybudovaný ve spodní části bažantnice již nesloužil svému účelu.

Bývalou bažantnici v současné době tvoří druhové složení porostů zastoupené listnatými stromy. Původní prostorové rozvržení lesních částí bažantnice pomocí rozdělovacích alejí,

cest a vodních toků zaniklo a zcela je nahradila novodobá cestní síť. V bažantnici jsou dodnes patrná původní valová tělesa hrází až 2,5 metru vysoká, členící celou plochu na tři souvislé lesní části. Místa jsou valy (hráze) proraženy novodobými úpravami cest v zaniklé bažantnici. Lidarová data výškového modelu sloužila k ověření nalezené situace reliktů bývalých hrází a přesně zachytila jejich průběhy a destrukce, které následně mohly být konfrontovány s pozorovanými situacemi a kartografickými podklady. Bažantnice byla založena na místě dvou větších rybníků, základy jejich zemních těles zde zůstaly zachovány. V severovýchodní části bažantnice byl vystavěn menší rybník, zaniklý nedlouho po svém vzniku.

Ze západní strany na bažantnici navazoval soubor tří budov (dodnes dochované dvě stavby adaptovány k bydlení). Ve většině kartografických pramenů jsou stavby označovány jako „Fasanjäger“, sloužící pro správce bažantnice. Stávající dvě dochované budovy by vyžadovaly samostatný stavebněhistorický průzkum a dokumentaci.

Jízdní stezka

Mimo rámec loveckých kratochvílí stojí záliba panstva v projíždkách na koních. Důležitou součástí projektů krajinářských úprav se stala v 19. století tzv. mílovka, určená k přepravě od zámku na konec zahrady (v případě kozelského

■ Poznámky

35 Pavel Křížek – Pavel Pešout, *Jak na bažantnice?* Metodika ČSOP č. 13, Vlašim 1996, s. 4, 6.

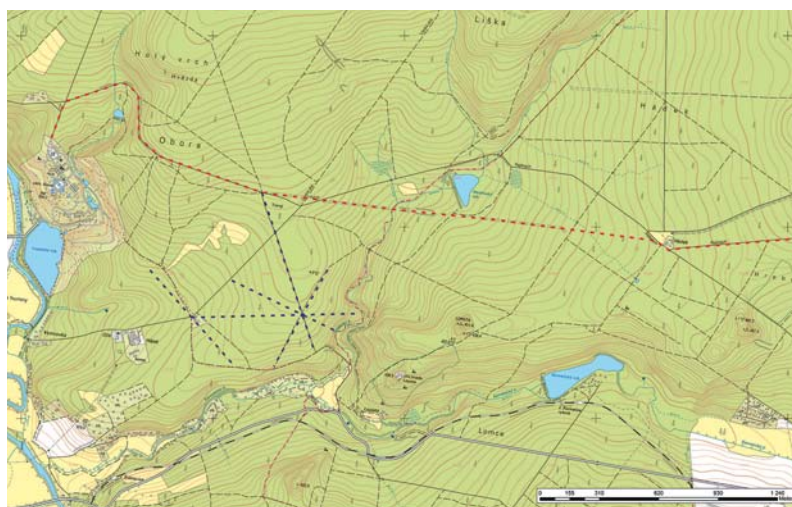
36 Vladimír Žalman, *Základy mysliveckého chovu, péče a ochrany zvěře – Příručka pro přípravu uchazečů o první lovecký lístek*, Boskovice 1994, s. 7, 65.

Obr. 16. Celková mapa kozelského polesí se zakreslením sledovaných jevů. Červená přerušovaná čára vyznačuje průběh jízdní stezky, modře – přerušované – jsou zobrazeny stávající nebo zaniklé průseky jihovýchodní části obory. Úprava mapy: Renáta Jedličková, 2016. Zaměření: David Tuma, 2016.

polesí na konec lesní enklávy). Šířka mílovky dovozovala závodění a její přesná délka nabízel změření času soutěživých (na černínském panství se mílovka objevuje např. v projektu parku zámku Krásný Dvůr na Podbořansku). Realizována byla také u zámku Kozel, v tomto případě je však označení mílovka zavádějící.

Reit Steig neboli „dostihovou dráhu“ či jízdní stezku u kozelského zámku zachycují téměř veškeré dostupné kartografické prameny 19. století.³⁷ Stezka byla navržena na východ od zámku a charakterizují ji poměrně dlouhé přímé úseky. Jízdní stezka mívala na obou koncích závoru a sloužila především k vyjížděním panstva v kočárech nebo volně na koních. Její začátek byl situován u zadní brány zámku nedařleko zámecké jízdní.³⁸ Dnes se šířka celé jízdní stezky pohybuje v rozsahu cca 1–3 metrů a celková délka je odhadována na 8,2 km. Stezka opisovala nad budovami zámku polokruh a po spodní vrstevnici Holého vrchu (500 m n. m.) se táhla východním směrem pod Neslívský rybník. Nepevněné těleso původní jízdní stezky v tomto úseku nahradily živině (asfaltové) povrchy. Pod Neslívským rybníkem však nalézáme neporušené, zhruba 2,8 metrů široké těleso komunikace jízdní stezky pokračující až k hájovně Hádek (v jednom krátkém úseku přechází ve svahový zářez). Jeho šířka není konstantní a závisí na míře druhotných úprav komunikace. Úsek stezky mezi Neslívským rybníkem a hájovnou Hádek lemuje částečně dochovaná dubová alej. Odtud byla jízdní stezka vedena severovýchodním směrem až na kraj lesního komplexu ke starší místní komunikaci mezi obcemi Kakejcov a Nevid (389 m n. m.). Koruna této liniové stavby byla opět novodobě upravena pro trasování cyklostezky. Později byla stezka prodloužena (dle třetího vojenského mapování) a po překročení místní komunikace se stáčela severovýchodním směrem k hájovně a dvoru Kamínky. Přímý úsek stezky od zámku k hájovně Hádek měřil přibližně necelé dva kilometry, v ideálním případě tedy mohl zastupovat zmíněnou mílovku.

Nedílnou součástí lovecké krajiny se staly hájovny,³⁹ které by si v budoucnu zasloužily samostatný průzkum a vyhodnocení. Loveckou krajinu zámku Kozel doplňovaly na řadě míst stromořadí a aleje (zejména dubové), které modelovaly a lemovaly porostní okraje lesů a provázely lesní cesty směřující k průsekům, do bažantnice, k pasekám nebo zmíněným hájovnám.

16

IV. Závěrem

Lovecký zámek Kozel a jeho okolí tvoří bohatou kulturní krajinu určenou k lovu i kratochvilnému panstvu. Patřila sem obora s promyšlenou kompozicí lesních pruhů a průseků nebo také bažantnice remízového typu. Přizpůsobení zámku jako venkovského sídla v 19. století pak vedlo ke krajinářským úpravám zámecké zahrady provázané s otevřenou loveckou krajinou v podobě návratu k volným honitbám a k výstavbě jízdní stezky. V roce 1994 bylo území kolem zámku zařazeno do ochranného pásma Štáhlavy – zámek Kozel, které má za cíl postihnout památkovou ochranu daného území se zřetelem na nutnost zachovat charakteristické prostředí národní kulturní památky a její tradiční vazby na okolní krajinu. Vývoj místní krajiny byl analyzován a zhodnocen prostřednictvím srovnání kartografických pramenů z časových horizontů 1764–1950, s využitím pramenů písemné povahy a vlastního terénního průzkumu. Kombinací těchto metod se podařilo rekonstruovat zaniklou loveckou krajinu a postihnout její vývoj. Rekognoskace terénu umožnila lokalizovat kompozice v bývalé bažantnici a loveckou oboru s prvky umožňujícími štvání zvěře. Přesné vymezení oborních hranic nebylo v terénu možné (obora neměla dlouhé trvání a oplocena byla pouze dřevěným plotem). Nad očekávání dobře se však v terénu podařilo identifikovat relikt jízdní stezky trasované uvnitř obory, vzniklé na samém závěru fungování obory. Terénním průzkumem (rekognoskací) byl zjištěn stávající stav bývalých loveckých zařízení a jízdní stezky. Na základě průzkumu je třeba konstatovat, že v lesních enklávách dnes probíhá klasické hospodaření za použití těžké moderní lesní techniky. Historickým porostům dnes není věnována péče,

velké množství stromů trpí houbovými chorobami, které způsobují jejich pozvolný úhyn. Lesní monokultury vytlačují původní smíšené porosty. Kompoziční prvky obory i bažantnice se stávají stále více nezřetelnými. Odumírání porostů a jejich nenahrazování novými výsadbami vede k pozvolnému zániku krajinotvorných prvků. Poznání hodnot daného území v ideálním případě povede k lepší ochraně tohoto kulturního dědictví a stane se nástrojem při uplatňování podmínek vymezených ochranným pásmem zámku.

Článek vznikl v rámci výzkumného projektu *Obory a bažantnice – opomíjená hodnota kulturního dědictví (kód projektu DG16P02R037), financovaného z Programu na podporu aplikovaného výzkumu a vývoje národní kulturní identity (NAKI II).*

■ Poznámky

37 Na císařských otiscích map stabilního katastru pořizovaných pro dané území v roce 1838 jízdní stezka uvedena není, ale druhé vojenské mapování, které vznikalo mezi lety 1836 a 1852, už stezku spolehlivě zaznamenalo. Její výstavba tak proběhla v době pořizování obou mapových podkladů.

38 Hana Hemžáčková, *Archeologie opomíjených komponent kulturní krajiny: Archeologie estetizované krajiny* (bakalářská práce), katedra archeologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni, Plzeň 2007, s. 41.

39 V kozelském polesí najdeme hájovny s názvy Kozel, Svidná, Hádek a Hájek, v nichž vykonávali panskou službu myslivci. Alice Velková, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha 2009, s. 72.